

Hur tillgängliggör man de förflutna rummen i ett kulturlandskap genom arkitektoniska tillägg på ett sätt som inkluderar alla?

av Rebecca Thörner

18/12-2016

Handledare Jonas E. Andersson

Seminariekurs Universell arkitektur i ett designperspektiv - tillgänglighet, användbarhet, universell utformning och FN CRPD

Rebecca Thörner 2015

Abstract:

How do you make knowledge about cultural and historic landscapes accessible to all through architectural design? The approaches for answering this question are many. There are examples of pure reconstruction as an approach, also of partial reconstruction and of interpretations. The latter approach is compelling since it gives room for making a proposal that can be designed according to universal design principles and in the spirit of the UN CRPD. This interpretative approach offers a unique opportunity to reconstruct hidden spatial relationships of the past. It makes it visible and accessible to all regardless of age, gender, race or potential disabilities. This essay is an attempt to analyze the interpretative reconstruction of the monumental area in Jelling, Denmark. Does the monumental area offer an accessible experience for all?

Keywords:

Architecture, cultural landscape, universal design, archeology, pedagogics, inclusion, participation

Jelling, fynden och motivationerna till projektet

Monumentområdet i Jelling är en plats som anses ha stort historiskt värde inte bara för Danmark utan för det gemensamma världsarvet. Det är här den mäktiga kungen Gorm ligger begravd i en av de stora gravhögarna. Det är även här hans son, Harald Blåtand, en av de första kristna kungarna, lät uppföra två stora runstenar till sin fars ära. På platsen kan man idag se två stora gravhögar och mellan dem en liten vitkalkad kyrka från det tidiga kristnandet. Utanför kyrkans entré kan man se de två stora runstenar från 900-talet e. Kr. Man kan även se en skeppssättning i vilken Gorms gravhög utgör mitten. Gravhögarna ligger i direkt anslutning till och är nästintill slukad av staden Jelling. Monumentområdet fungerar idag både som ett turistmål och som en stadspark.

Under 2000-talet gjordes ett antal utgrävningar och man hittade två unika fynd. Resterna av en palissad i form av en perfekt romb vars geometri kunde kopplas till solens rörelser. Därtill hittade man även ett antal byggnader, så kallade långhus. Monumentområdet blev UNESCO-klassat som världsarv redan 1994, men i samband med de nya fynden restes frågor om förändringar i Jelling. Vägnätet behövde förändras en del då UNESCO var missnöjd med buffertzonen mellan monumentområdet och staden. I och med de nya fynden föddes en idé om att sammankoppla dessa två ambitioner i form av en ny stadsplan. Man ville skapa en buffertzona till skydd för platsen genom att leda om entrén in i staden med bil från norr och därtill synliggöra de historiska rumsliga sambanden. Uppdraget gavs till landskapsarkitekten Kristine Tengsuden Jensen och skulptören Ingvar Cronhammar. Det skulle komma att bli ett interdisciplinärt projekt som utfördes jämte utgrävningarna. Projektet slutfördes 2013 och är det vi ser i idag. (Hvass: 2011), (Jensen & Cronhammar & Krath & Vasterbaek: 2015)

Hur tillgängliggör man de förflutna rummen i ett kulturlandskap genom arkitektoniska tillägg på ett sätt som inkluderar alla?

"The fact that the site is undergoing a constant development raises a central question, which is relevant for most heritage projects: how to translate archeology into architecture in a way that incorporates transitoriness and speaks to everyone's curiosity?" (Jensen & Cronhammar & Krath & Vasterbaek 2015:9)

Universell utformning utgår från sju principer. Dessa är användbarhet, flexibilitet, enkelhet och tydlighet. Därtill ska utformningen ha rum för felmarginal, innebära liten fysisk ansträngning, och vara dimensionerat så att utrymme ges att röra sig fritt. Universell utformning, inom arkitekturdisciplinen, handlar om hur man kan utforma miljöer som är användbara för alla. Tillgängliggörandet av rum är ett koncept vi vana vid, men vad innebär det att tillgängliggöra de förflutna rummen i en kulturlandskap på ett sätt så att alla kan interagera med, även de som har nedsättningar.

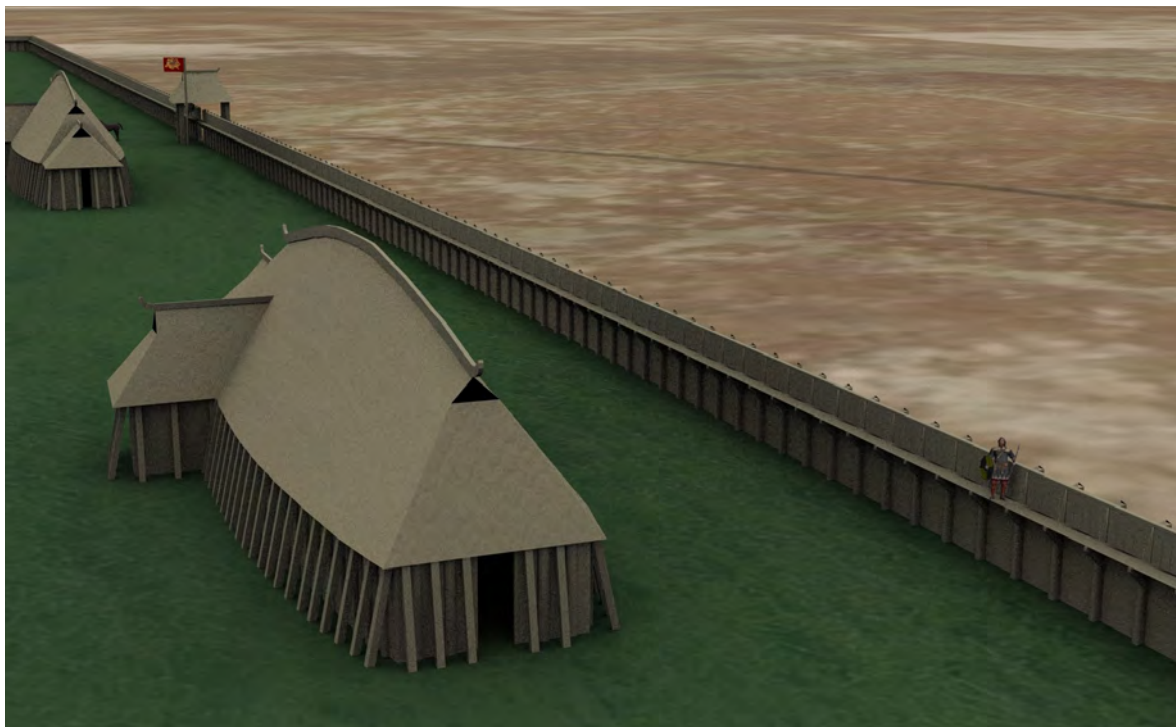
Det jag menar med tillgängliggörande av de förflutna rummen kan beskrivas som ett synliggörande eller återskapande av historiskt viktiga rumsliga samband som en gång dominerat en plats i syfte att göra det möjligt för människor att förstå den. Det handlar om hur kan man förmedla historia på ett mer interaktivt sätt med arkitektur. Monumentområdet i Jelling, Danmark, är ett exempel på en plats där man haft ambitionen att göra just detta. Det som gör den här platsen intressant är att det inte är gjort på ett sätt som kan karaktäriseras som ren museiverksamhet med exakt rekonstruktion. De ingrepp som gjorts är heller inte lösryckta skulpturer utan direkt koppling till placering eller dimensioner. De är en slags tolkning av de fynd som hittats i anslutning till två gravhögar från slutet av 900-talet e.kr på den plats där de hittats.

Försök att synliggöra historien i det kulturlandskap där den en gång utspelades finns att uppleva på många platser i form av ren rekonstruktion av ursprungliga delar till ruin, nyproduktion med metoder man tror härstammar från en specifik tid eller en tolkning som Jelling. Valet av angreppssätt har självfallet många motivationer, men jag avgränsar genom att fokusera på just universell utformning. Jag menar att det ursprungliga eller som vi tror att det såg ut exakt kanske inte kan bli universell utformning. I dessa fall kanske en tolkning av det vi vet är mer lämplig om vi har som ambition att alla ska kunna uppleva platsen.

Jag är intresserad av hur man kan tillgängliggöra historiska rumsliga samband genom fysiska tillägg i landskapet. Cheryl Burgstahler skriver i samband med universellt utformande och lärande, som även gäller här, att då studenter kommer från många olika bakgrunder och skiljer sig från varandra på en rad olika sätt så är det viktigt att man genom universell utformning som grund utformar ett ramverk för lärande (Burgstahler 2005). Jag har valt att utforska ämnet genom att analysera monumentområdet i Jelling. Min hypotes är att de ingrepp som gjorts i Jelling kan karaktäriseras som universell utformning då tilläggen innebär ett rumsligt och taktilt berättande.

Fotografi taget från den södra gravhögen i riktning mot palissad och långhus.
Fotograf: Rebecca Thörner

En visualisering som utgör en del av utställningen på museet Kongernes Jelling och som visar hur man tror att palissaden och långhuset såg ut vid 900- talet e.Kr.
Källa: Museet Kongernes Jelling

Fotografi som utgör en del av utställningen på museet Kongernes Jelling och som visar ett test av material och färg av palissaden i skala 1:1.
Källa: Museet Kongernes Jelling

Fotografi taget på ett av långhusen i riktning mot palissaden.
Fotograf: Rebecca Thörner

Att analysera en plats med utgångspunkt i Lynch

För att besvara frågan om historiska samband kring gravhögarna utanför Jelling genomfördes en analys av landskapet. Analysen var inspirerad av den inventeringsmetod som Kevin Lynch presenterar i *The image of the city* från 1960. Lynch valde centrala delar av olika amerikanska städer och identifierade genom platsbesök de olika delarna i områdena som bidrog till upplevelsen av den. Jag började av detta skäl med att göra ett platsbesök till monumentområdet i Jelling, vilket gjordes under mitten av oktober 2016. Målet med besöket var att identifiera stråk, enhetliga områden, gränser, landmärken och knutpunkter.

Efter det genomförde jag en upplevelseanalys, en metod som utvecklats av Inger Bergström i *Rummet och människans rörelser* från 1996. Hennes metod är ett sätt att använda arkitektens tysta kunskap om rumsupplevelser inom arkitekturforskningen. Bergström är intresserad av rörelsens betydelse för upplevelsen av arkitektur och menar att "(...) upplevelsen av rummet är starkt beroende av hur man rör sig och rörelserna beror av hur de registrerats genom rummen" (Bergström 1996:43). Bergström delar in upplevelseanalysen i tre delar. Hon inleder med att beskriva en anläggning eller byggnad övergripande i ord. Därefter tar hon ut några viktiga rum och beskriver först det fysiska rummet dvs objektivt utan värdering, och sedan det upplevda rummet. Bergström väljer, utöver att beskriva i ord, att notera upplevelsen i plan och sektion, inte olik Lynch landskapsanalys gör hon noteringar ritningarna. Jag utvidgade detta tvådimensionella sätt att beskriva rum genom att komplettera med perspektivskisser.

Valet av att införliva perspektiv var inspirerat av Gunhild Eriksdotters *Bakom fasaderna* från 2005. Ett tredimensionellt noteringssystem, som beaktar dokumentation av form, volym, ljus och kontrast, hjälpte mig att bättre förstå den perceptiva upplevelsen. För att skapa jämförbara situationer analyserade jag därför olika vyer genom att använda en systematiserad skissteknikssekvens. Jag började med formen och volymen genom enkla linjeskisser. Därefter gjorde jag en ny skiss av samma vy men fokuserade på valör, ljus och kontrast med kolkrita. Slutligen ritade jag vyn i plan för att minnas rörelsen och relationerna med omgivningen.

För att kunna diskutera mina resultat från landskaps- och upplevelseanalyserna ur ett tillgänglighetsperspektiv ställde jag dem mot principerna för universell utformning. Jag tog även del av den svenska översättningen av FN CRPD artikel 2 och 9, danska bygglagstiftningens checklista för tillgänglighet i utemiljöer, annat material som behandlar ämnet universell utformning och tillgänglighet, och slutligen ritningsmaterial från arkitekten. Bergström refererar till Christopher Alexander och de resonemang han för i *A pattern language* från 1977. Enligt Bergström menar Alexander att genom att "(...) kritisera den tänkta miljön efter hur väl den kan tänkas passa olika livsmönster och vardagssituationer kan en värdering av möjliga kvaliteter ske efter logiska och diskuterbara kriterier" (Alexander 1977 i Bergström 1996:20). Alexander påpekar enligt Bergström vikten av att känna till detaljerna i det liv som miljön är tänkt för. Källmaterialet ovan gav mig den grund eller de detaljer jag behövde för att diskutera mina resultat i förhållande till universella utformning.

Jag avgränsade uppsatsen genom att inte beakta kyrkan, runstenarna, kyrkogården eller vyn från gravhögarna. De påverkar självfallet upplevelsen och orienterbarheten men de låg inte inom ramen för min problemformulering då de inte är nya tillägg. Jag höllde mig därför till tolkningen av de arkeologiska fynden genom arkitektur och utformningen av det nya monumentområdet.

A stylized map of a city area, likely a downtown district, rendered in a minimalist, high-contrast style. The map features a central black-shaded region representing the city core, surrounded by white areas representing the surrounding landscape. The city core is defined by a thick black outline. Within this core, several distinct shapes are outlined in red and blue. A large, irregular red-outlined shape occupies the upper right portion of the core. Below it, a smaller red-outlined shape is visible. To the left of the core, a blue-outlined shape is present. The surrounding landscape is marked by several blue-outlined shapes, including a large, irregular shape in the upper left and a smaller, more regular shape in the lower right. Several yellow 'x' marks are placed on the map: one on the black core, one on a red-outlined shape, one on a blue-outlined shape, and one on a blue-outlined shape in the lower right. The map is overlaid with a network of thin blue lines, some of which are straight and others curved, suggesting a road or utility network. The overall style is that of a technical or planning drawing.

- Stråk - promenad/ cykel
- Enhetligt område
- Gräns
- Knutpunkt
- Landmärke
- Stråk - bil

Landskapsanalys

Monumentområdet upplevs som en stadspark då den på tre av fyra sidor är omgiven av tät bebyggelse i nära anknytning. Den fjärde sidan som vätter mot norr övergår efter en klar gräns som utgörs av att monumentområdets kortklippa gröna gräs abrupt ersätts med gult åkerlandskap. Gränserna är väldigt tydliga. De både ramar in monumentområdet så att den blir ett enhetligt område och och delar upp området inom den. Gränserna inom området utgörs av kyrkogårdarna och den lilla sjön på områdets sydvästra sida. Stigar av grus skapar stråk som leder runt besökaren i området. Valen är många och överallt skymtar en vy av den bländande vita betongen. Dessa vyer av palissaden, skeppssättningen och långhusen markerar de nya tilläggen som nu utgör några av platsens iögonfallande landmärken. Alla dessa tillägg kan karaktäriseras som landmärken. De tidigare landmärkena är mer traditionella och utgörs av de två gravhögarna och kyrkan mellan dem. Kyrkogårdarna utgör en gräns som skiljer de nya landmärkena från de äldre. Där stråken möter museets entré och utanför kyrkan mellan porten och runstenarna finns två tydliga knutpunkter.

Upplevelseanalys

Det fysiska rummet, vy 1:

Från museets entré i riktning mot söder ser man delar av palissaden. Den avbryts när den når en byggnad. Bilvägen som ringlar sig runt hörnet framför palissaden smalnar och blir enkelriktad och får en annan markbeläggning när den når utanför museientrén. Asfaltsvägen övergår här först till några rader fyrkantig gatsten och sedan till större slätare stenplattor. Det finns även en gruslagd stig i riktning mot palissaden på parksidan. Det är en tydlig kant från detta stråk till bilstråket som är jämsmed. Denna kan utgörs av gatsten och en skillnad i nivå på ca 7 cm. De grusade stråken övergår på två ställen och smälter samman med bilvägen utan markering till övergångsställe. Bebyggelsen är brokig och 1-2 våningar höga. Till vänster finns park- eller monumentområdet som det kallas. Den gräsbeklädda gravhögen tornar upp sig jämte en klunga höga träd.

Det upplevda rummet, vy 1:

Palissaden ringlar sig fram som en slags ram och avbryts abrupt av en byggnad som ter sig vara i vägen för dess framfart. De är intensivt vita och ger fonden en stram karaktär. Det finns en visuell koppling, en siktlinje mellan nybyggda folkets hus i Jelling och museets entré. På höger sida finns tät pittoresk stadsbebyggelse och på den andra sidan vägen till vänster finns parken. Gräset är kortklippat och intensivt grönt och klär även den stora gravhögen. Vägen känns trafikerad och de två grusklädda stigarna slutar abrupt i mötet med bilvägen. Man känner sig och är tvingad att göra ett val - gå över gräsyrtorna eller gå över vägen till trottoaren. Avsaknaden av övergångsställen eller homogen markbeläggning gör valet att man pausar en stund för att förstå.

Det fysiska rummet, vy 2:

Den grusade stigen ringlar sig längs bilvägen som innan men delar sig vid det gamla värdshuset från 1700-talet. Palissaden som har varit i horisonten under hela promenaden från museientrén kommer närmare. Vyerna är vida. Vid sidan av den grusade stigen längre fram finns en byggnad som har toalett, det ser man då det står WC med stora bokstäver på fasaden.

Det upplevda rummet, vy 2:

Den grusade stigen känns obekvämt nära bilvägen men det tar emot att gå in på det gröna perfekta gräset. I horisonten lyser de vida betongpelarna och man dras dit. Med blicken på horisonten leds man till monumentområdets yttersta gräns.

Det fysiska rummet, vy 3:

Den grusade stigen ringlar sig inte över palissadens basplattor utan bryts av där och fortsätter på andra sidan palissaden. Palissaden utgör en tydlig ram till området här.

Det upplevda rummet, vy 3:

Kontrasten mellan den grusade stigen, gräsytan, och den intensivt vita betongen är stor och jag dras dit. Den tydliga ramen som palissaden utgör skapar även nyfikenhet på var den grusade stigen som leder bort från området leder. Men stigen delar sig på andra lederna också och jag följer den som leder bredvid palissaden.

Det fysiska rummet, vy 4:

Vyn tillbaka in mot monumentområdet innehåller palissaden, plattorna som med sitt grafiska tryck markerar långhuslämningen, skeppssättningen som försvinner in i gräset, Jelling stad och i horisonten Gorms gravhög. De små träden framför gravhögen markerar kyrkogården.

Det upplevda rummet, vy 4:

Vyn är storslagen och det finns mycket att interagera med, det är en vacker och lugn plats i monumentområdet. Det var också här som entrén var på Gorms tid. Betongplattorna är lite hala då det just har regnat. Man känner sig liten i förhållande till tilläggen och då jag försöker gå nära pelarna märker jag att det är svårt att följa den bekvämt.

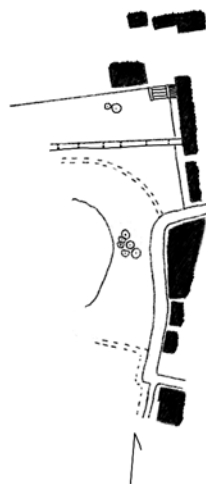
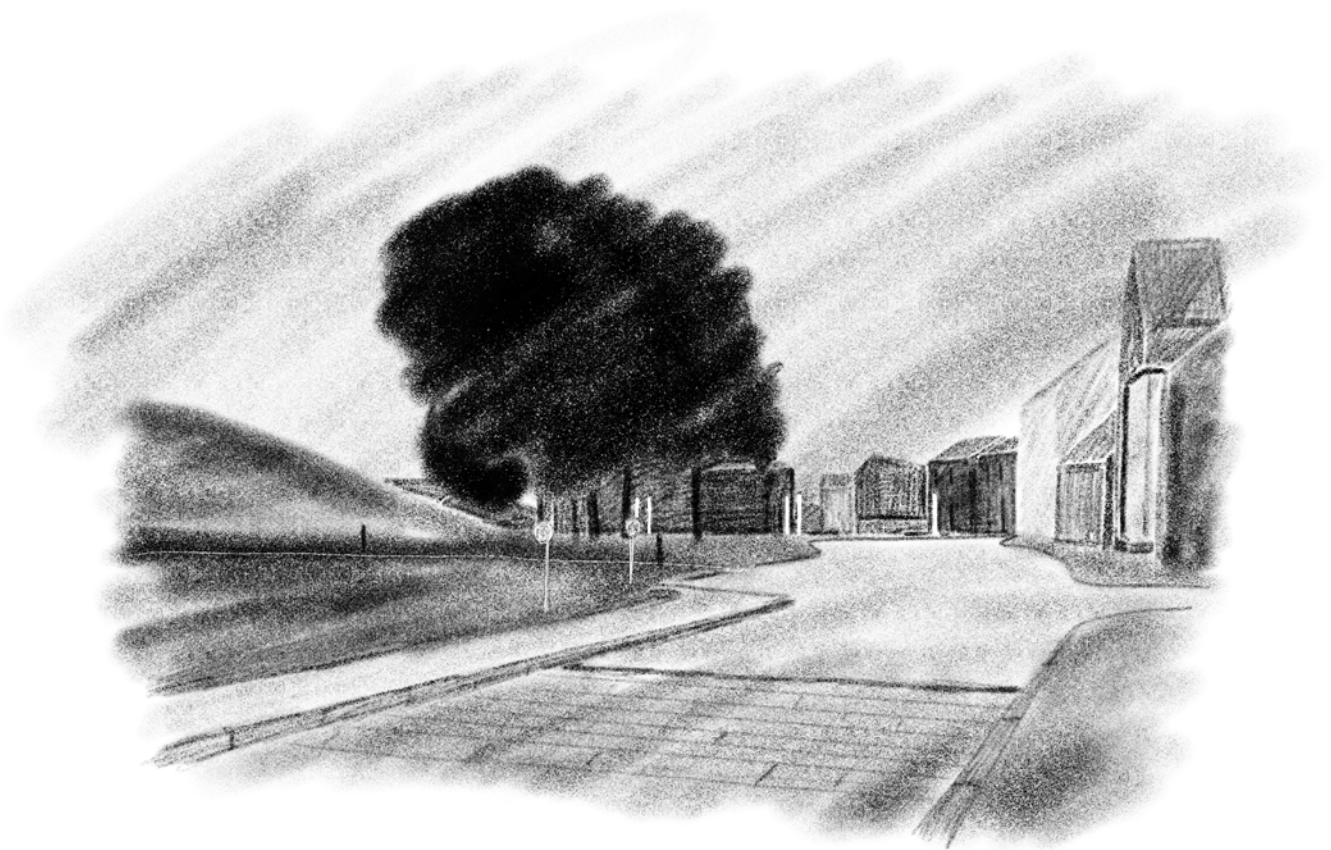
Det fysiska rummet, vy 5:

I vyn från kyrkogården vid foten av Gorms gravhög kan man se de horisontellt lagda betongblocken i gräset som ska markera en del av skeppssättningen. Marken under fötterna är grus men ett steg och man befinner sig på gräset. Skeppssättningen leder till en jordvall. Bakom den finns den andra kyrkogården. I horisonten syns palissaden mot de mörka träd som kantar utkanten av den nordvästra kanten av området.

Det upplevda rummet, vy 5:

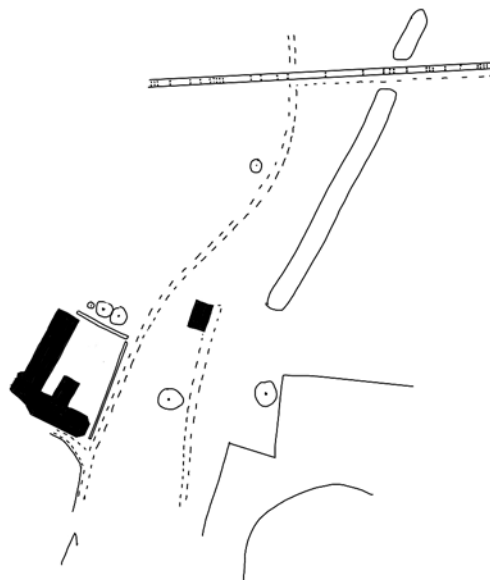
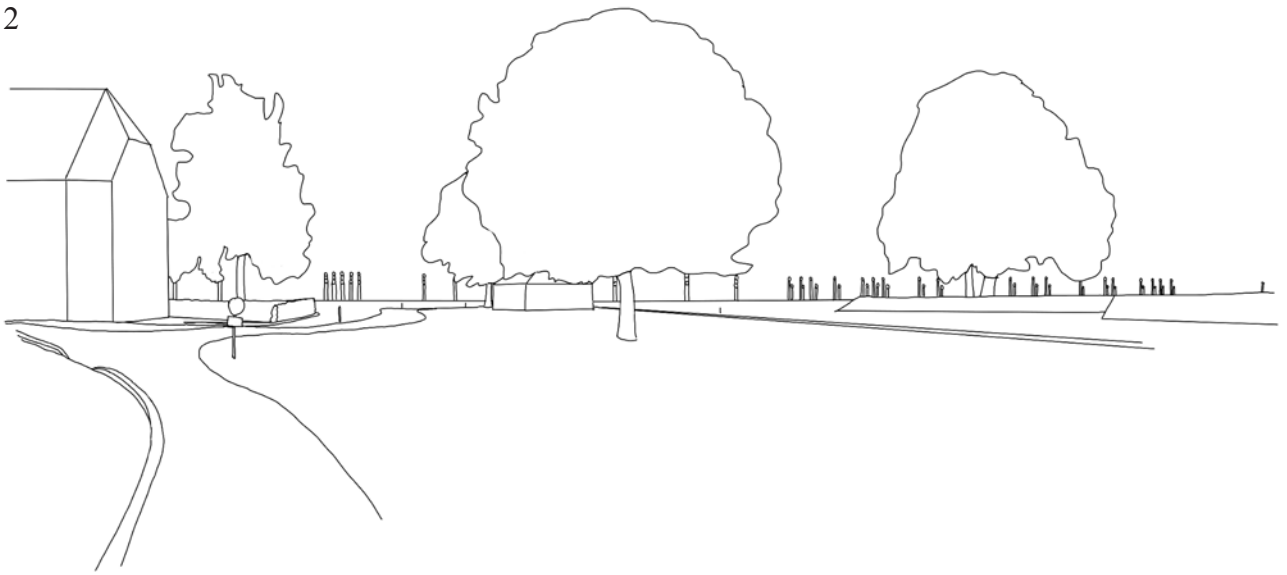
Jag tvekar innan jag går ut på betongplattorna. Jag ser att om jag följer dem så når jag en återvändsgränd. De är så släta att jag inte vill beträda dem. De vida vidderna gör sig påmind igen.

Vy 1

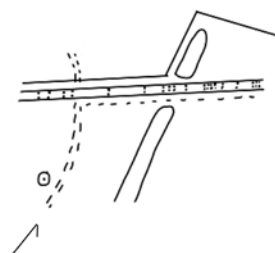
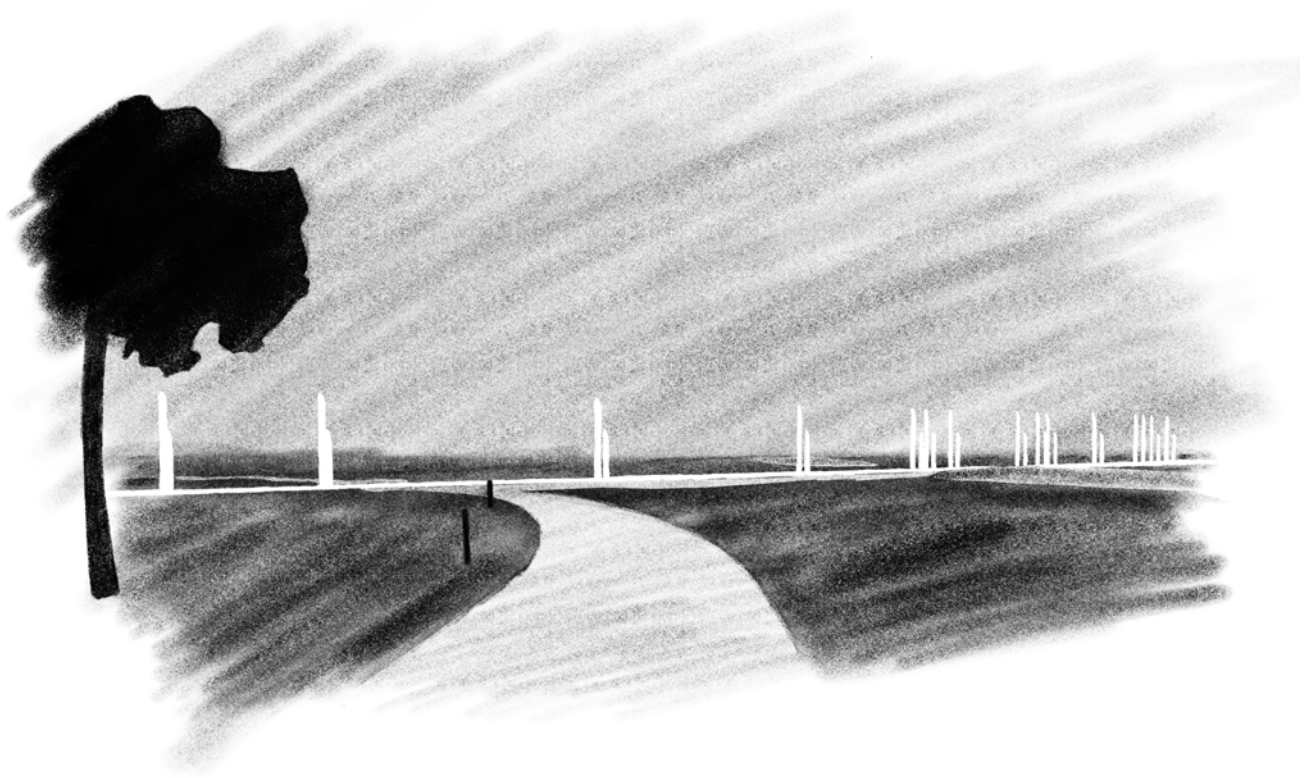
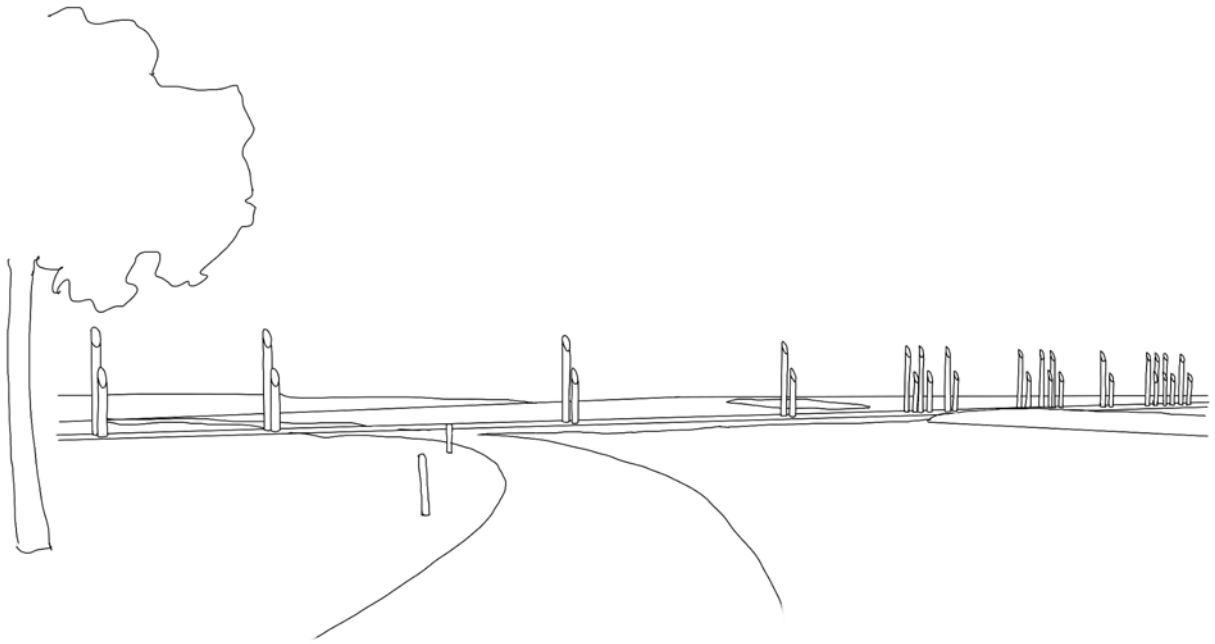

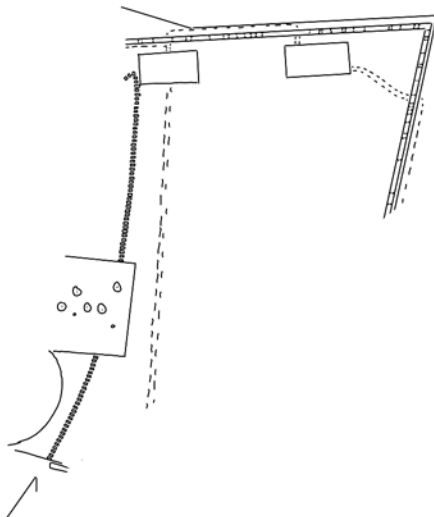
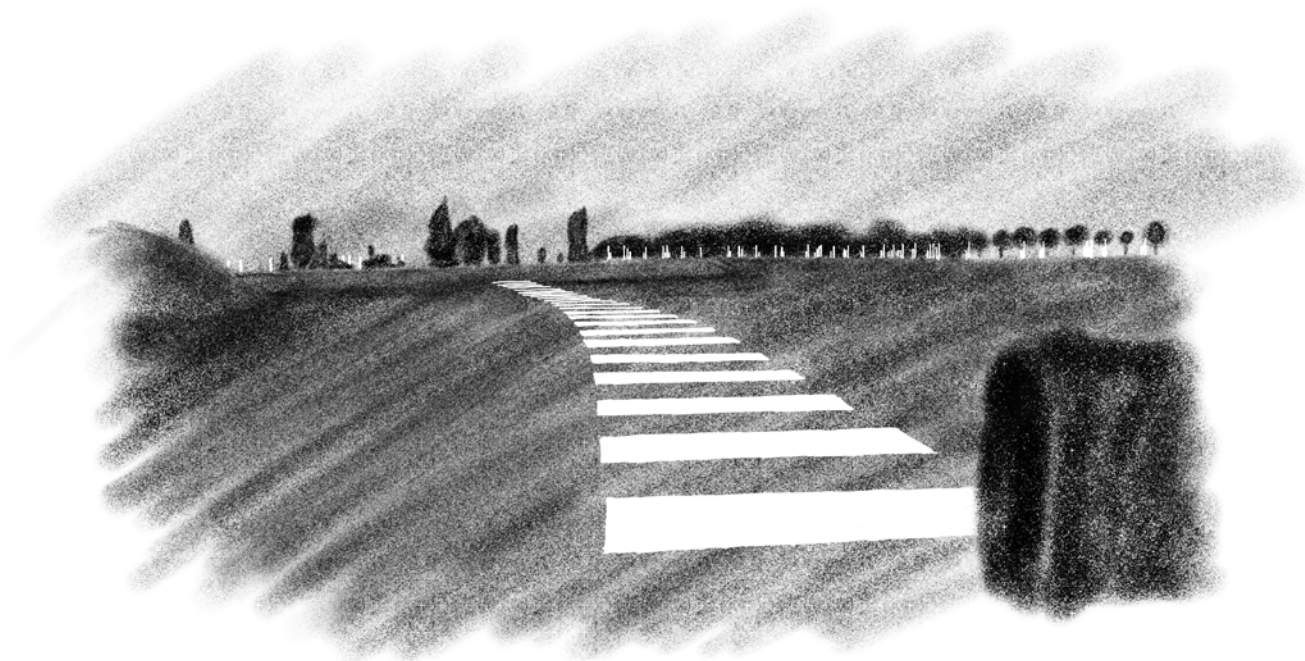
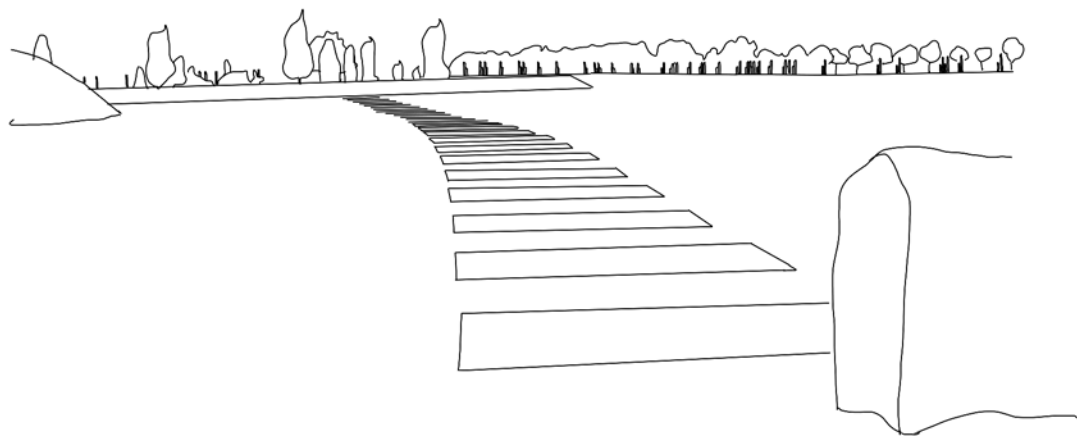
Rebecca Thorne 2015

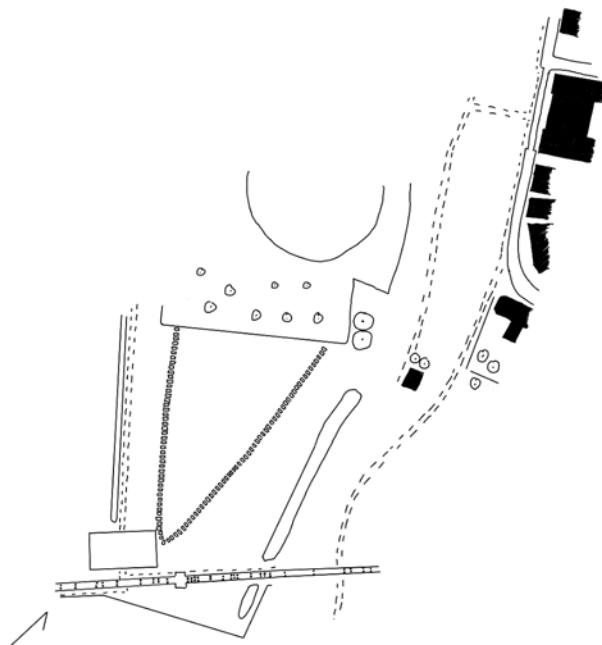
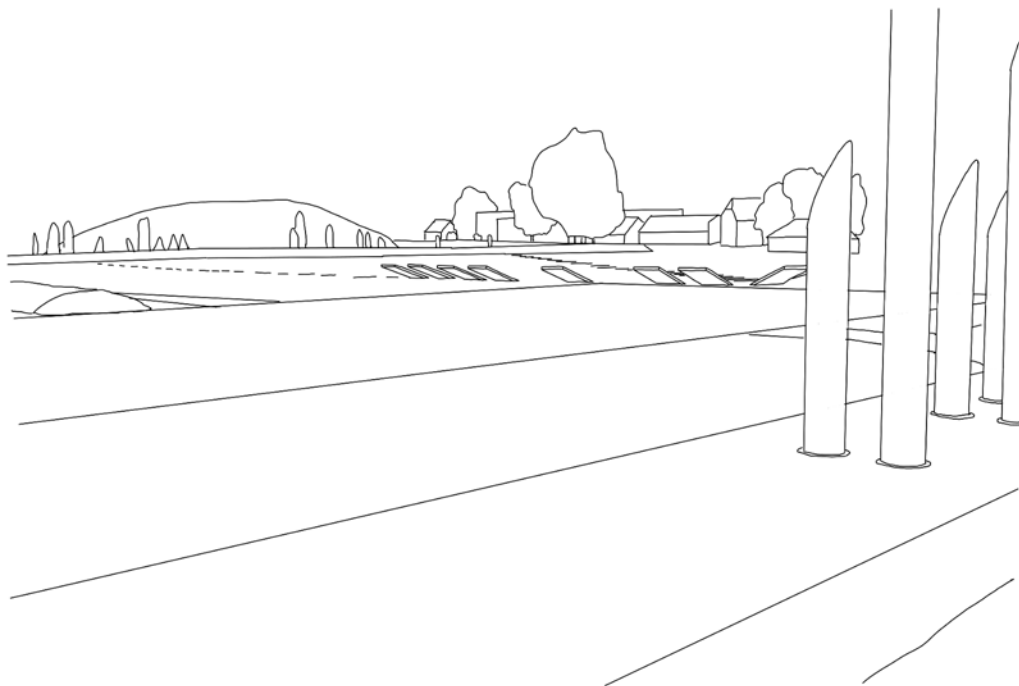
Vy 2

Rebecca Thorne 2015

Slutsatser och diskussion om upplevelsen av Jellings historiska rum

Den universella utformningens sju principer är flytande och att implementera dessa som arkitekt innebär en tolkning. Min frågeställning var om de arkitektoniska tilläggen i monumentområdet i Jelling möter dessa principer. Jag utgick från hypotesen att det är så. Skälet till detta var att tilläggen har en ambition om att vara utformande så att information och kunskap om områdets historia blir tillgänglig på ett mer interaktivt sätt. Frågan var dock om den genom utformningen blev tillgänglig för alla, specifikt människor med olika typer av nedsättningar. Enligt *Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning Allmän kommentar nr 2 om artikel 9 Tillgänglighet* möter många personer med nedsättningar problem när de försöker få tillgång till information. Min uppfattning var att tilläggen skapat en större möjlighet till förståelse för fler, samt att det är ett bra exempel på ett sätt att egga till vidare informationshämtning för fler genom aktivt deltagande.

Processen att ta till sig information innebär en växelverkan mellan perception - att ta till sig information med hjälp av sinnena, och kognition - att förstå och vara utrustad att manipulera den informationen (Arthur & Passini 2002:33). Vissa människor har begränsningar att göra det pga rörelse, perceptiva eller kognitiva nedsättningar (Arthur & Passini 2002:63ff). För att anpassa arkitekturen så att även dessa användargrupper kan inkluderas har man tagit fram sju principer för universell utformning. De innebär att arkitekturen ska ha en hög grad av användbarhet, flexibilitet, enkelhet och tydlighet. Det innebär även att rum för felmarginall ska ges, att liten fysisk ansträngning ska krävas och att det är dimensionerat så att utrymme ges att röra sig fritt. Min landskaps- och upplevelseanalys visar resultaten att ingreppen i Jelling har många svagheter när det gäller att möta dessa.

Monumentområdet inbjuder till fri rörelse och lekfullhet. Bergström menar efter en analys av relationen mellan stadsrum och stadsliv att rummets sceniska verkan, dvs förmåga att husera och stödja händelser, byggs av rummets proportioner, med associativa element och genom rummets koreografiska verkan (Bergström 1996:115). Orienteringen i monumentområdet är inte ledd av skyltning utan genom markbeläggning och vertikala element. Jensens och Cronhammars ambition var att öppna för en slags personlig sekvens i vilken besökaren interagerar med platsen, något som är tydligt i visualisationsbilderna till projektförslaget. Utformningen får därför en fullbordad form i besökarens fysiska rörelser. Lynch ser värden i den desorientering som kan uppstå i en byggd miljö. Han menar att det kan vara bra för besökaren att själv vara aktiv i att uppfatta sin omgivning och utveckla sin egen bild. En plats som är för ordnad riskerar att hindra nya sätt att interagera med en plats. Han understryker emellertid att dessa moment bör vara en del av ett större ramverk där orienteringen är klar (Lynch 1960:5ff). Konsekvensen av detta grepp i monumentområdet är dock att orienteringen blir oklar och det är svårt att få en greppbar övergripande bild av området. Jensen och Cronhammar visserligen försett området med ett nät av gruslaggda stigar som ringlar sig fram mellan de olika tilläggen, men de är många och följer inte något specifikt mönster. En följd är att besökaren instinktivt leds av de tydliga landmärkena, dirigerad av de visuella intryck vyerna ger (Se vy 1, 2 och landskapsanalysen). Detta kan dock utgöra ett stort problem för personer med nedsättningar.

Monumentområdets terräng är med undantag för gravhögarna i stort sett platt. Det medför att framkomligheten genom de grusade stigarna för personer med rörelsenedsättningar är relativt god. Ett undantag är den stora gräsyta som kan vara svår att beträda vid vissa väder om man använder hjälpmedel så som rullstol. För personer med rörelsehinder uppfyller tilläggen många av principerna för universell utformning. Platsen är även relativt väl utformad för personer med kognitiva nedsättningar. Att göra de rumsliga historiska sambanden synliga genom en grafisk och enkel utformning

-ing gör områdets historia mer greppbar än om man skulle läsa sig till det eller tolka bilder. Det är när man beaktar människor med perceptiva nedsättningar och då synnedsättningar specifikt som de universella principerna inte riktigt möts lika väl som i övrigt.

Monumentområdet är som visat en väldigt visuellt driven plats och är inte uppbyggd av stigar som leder besökaren i en koreograferad sekvens. För en person med synnedsättningar kan detta grepp skapa förvirring då överblickbarheten genom rörelsen minskar. I vandringen är dock kontrasten mellan grusvägen, gräsytan, och den intensivt vita betongen stor vilket kan hjälpa personer med vissa typer av synnedsättningar att orientera sig (Se vy 3). Det gjordes flera tester på plats för att komma fram till färg och material på pallisaden. I slutändan valde man den vita betongen. Palissaden fungerar som en konsekvens som en slags vertikal kontrastmarkering i landskapet. Ytterligare en kontrastmarkering skapas om man kommer nära då de arkeologiska lämningarna finns utmärkta genom grafiskt tryck i den vita betongen. Den nästan självlysande vita betongen bländar men är acceptabel för personer med normal syn.

Tilläggens utformning innebär dock för personer med helt nedsatt syn många hinder. Man har haft ambitionen att synliggöra den forna palissaden, skeppsättningen och långhusen. Dock gör stadens nuvarande utbredning att det inte är möjligt att göra palissaden i form av den perfekta romb som den en gång var. Därtill har Jensen och Cronhammar tolkat de arkeologiska fynden och valt att inte skapa en palissad med konsekvent utsatta stolpar där det går. Den är intuitivt arrangerad och uppbruten. Detta kan leda till förvirring för den som försöker att ledas taktilt med hjälp av dem. Därtill är det svårt att uppfatta de abrupta slutet där palissaden bryts pga hinder som byggnader eller landskapselement. Utan förvarning riskerar en person med synnedsättningar utan hjälp att skada sig. Ett annat hinder är att palissadens basplattor är för smala för att man bekämt ska kunna komma nära och följa den med handen. Måtten i palissaden är sådana att det är svårt att gå mellan eller bredvid pelarna på betongplattorna under (Se vy 4). Detta är sant för en person utan rörelsehinder och blir gjort ännu svårare om man använder hjälpmedel som tex rullstol. Stigarna lever upp till danska tillgänglighetsstandarder på breddmått och underlag rent formellt men om pallisaden är tänkt att inteageras med saknar de adekvata måtten så att alla kan göra detta (Tjeklister for Bygningssnære Udearealer, SBI). Skeppsättningen har liknande problem. En person med synnedsättning skulle kunna följa sekvensen som de lilla plattorna och gräset mellan dem utgör men även skeppsättningen slutar på sina stället abrupt (Se vy 5). Därtill lutar betongplattorna plötsligt upp upp och blir vertikala på dess norra spets (Se vy 4).

I och med det grafiska trycken ges ytterligare en möjlighet till en taktil upplevelse och orientering. Problemet är att de är placerade på marknivå vilket gör att man antingen måste ta av sig skorna för att kunna följa mönstren av de arkeologiska fynden eller sätta sig ner och känna med handen (Se vy 4). Detta utgör en begränsning för personen med synnedsättningar.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att monumentområdet inte uppfyller alla principerna för tillgänglighet fullt ut. Det är dock ett viktigt steg i en riktning att göra kulturarvet mer tillgängligt för fler.

Källförteckning:

Elektroniska

Myndigheten för delaktighet, *Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning Allmän kommentar nr 2 om artikel 9 Tillgänglighet*, <http://www.mfd.se/globalassets/dokument/publikationer/2016/2016-16-allman-kommentar-nr-2-2014-om-artikel-9-tillganglighet.pdf> (Inhämtat 161030)

Statens byggeforskningsinstitut, *Tjeklister for Bygningsnære Udearealer*, <http://www.sbi.dk/tilgaengelighed/ubebyggede-arealer/bygningsnere-udearealer-tjekliste-maj-2011-v-2.pdf> (Inhämtat 161126)

Burgstahler, Sheryl, *Universal Design of Instruction: Definition, Principles, and Examples*, <https://www.smith.edu/deanoffaculty/Burgstahler.pdf> (Inhämtat 161120)

Vejle kommune, *Monumentområdet i Jelling projektforslag revideret 25.05.2012*, [www.jellingmonumenterne.dk-projektforslag-revideret 20120525-f.pdf](http://www.jellingmonumenterne.dk-projektforslag-revideret-20120525-f.pdf) (Inhämtat 160901)

Tryckta

Arthur, Paul & Passini, Romedi, *Wayfinding: people, signs, and architecture*, Ny utg., Focus, Oakville, Ont., 2002

Lynch, Kevin, *The image of the city*, M.I.T. Press & Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1960

Bergström, Inger, *Rummet och människans rörelser*, Arkitektur-Formlära Chalmers tekniska högskola & Graphic Systems, Göteborg, 1996

Eriksdotter, Gunhild, *Bakom Fasaderna: Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 2005

Hvass, Steen, *Jelling-monumenterne-deres historie og bevaring*, Kulturarvsstyrelsen & Kolind Bogtrykkeri I/S, 2011

Jensen, Kristine & Cronhammar, Ingvar & Krath, Line & Vasterbaek, Thomas (red.), *Monumentområdet i Jelling*, Narayana Press, 2015

Muntliga

Andersson, E, Jonas, *Universal Architecture in the designer's eye - accessibility, usability, universal design and the UN CRPD*, Föreläsning från 161125